

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Constitutioneel republikanisme en de mythe van Venetië in het zeventiende eeuwse Nederland

Bruin, G. de

Citation

Bruin, G. de. (1980). Boekbespreking van: Constitutioneel republikanisme en de mythe van Venetië in het zeventiende eeuwse Nederland. *Acta Politica*, 15: 1980(4), 559-562. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452101>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452101>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

begrip verklaard hoeft te worden! Al even terloops wijst hij op het feit dat zij in wezen geen alternatief voor het veel gelaakte 'vulgair determinisme' bieden, maar in plaats daarvan voortdurend schommelen tussen een zeer onmarxistische benadering en datzelfde, vulgaire determinisme. Beide punten zijn m.i. van centraal belang in een grondige kritiek op het 'structuralisme' en verdienen heel wat meer aandacht dan Parkin eraan besteedt.

Deel II behandelt de veelbesproken 'relatieve autonomie' die het neo-marxisme kennelijk typisch acht voor de kapitalistische staat. Terecht vraagt Parkin waarom die autonomie slechts relatief blijkt, en wijst hij erop dat het hele idee meer van toepassing lijkt op de fascistische en 'socialistische' staat dan op de burgerlijk kapitalistische. Parkin stelt de staat in de burgerlijke kapitalistische maatschappij op weinig originele wijze voor als de simpele weerspiegeling van de veranderende machtsverhoudingen tussen 'uitsluitende' en 'usurperende' klassen. Maar de kernvraag waar het in deze om gaat, nl. of de staat een neutraal instrument is dat ook de arbeidende klasse in haar strijd tegen de bezittende klasse ten dienste kan zijn, komt slechts zijdelings aan de orde en Parkin's positie is geenszins duidelijk.

In het derde en laatste deel laat Parkin op vermakelijke wijze zien hoe de 'Marxist science of predicting the past' (blz. 172-177) is geëvolueerd van het zelfverzekerde determinisme van Engels en Kautsky via het voluntarisme van Lenin en Trotsky tot de 'je-kunt-nooit-weten' tautologieën van Althusser en Poulantzas. Ook wijdt hij enkele niet al te duidelijke bespiegelingen aan de voortdurende discussie tussen sociaal-democraten, Leninisten en Eurocommunisten. Kennelijk verwacht Parkin legalisme en reformisme nog steeds met onvermijdelijke aanvaarding van alle wezenlijke aspecten van 'het systeem' (vgl. Parkin, 1971, op. cit.) want sociaal-democraten zijn nog steeds niet veel meer dan 'liberals who really mean it' (blz. 189) en Eurocommunisten zijn hard op weg om 'social democrats who really mean it' (198) te worden. Jammer genoeg wordt ook hier weer de centrale vraag in anderhalve bladzijde en voornamelijk met superieure ironie afgedaan. Over de hooghartige vaagheid van westerse marxisten omtrent vorm en bereikbaarheid van een 'echt' socialisme (noch tamme sociaal democratie, noch de onderdrukking die elders voor 'socialisme' doorgaat) schrijft Parkin nl.: 'Now, it could well be that those expected to bear the main brunt of the insurrectionary effort might require something more solid than this to go on. Given what they now know about Marxist societies-without-blueprints built elsewhere, it should come as no great surprise if western workers were to show some scepticism about the reliability of this architectural procedure' (blz. 198-199). Dit raakt ongetwijfeld de kern van de zaak, maar zonder een grondige kritiek kunnen deze paar opmerkingen gemakkelijk afgedaan worden als 'vals bewustzijn'.

Kortom, dit boek biedt uiterst vermakelijke leesstof en een enkel nieuw argument voor degenen die al overtuigd waren maar het zal waarschijnlijk niet al te veel opschudding veroorzaken onder de bedrivers van 'professorial Marxism', en dat is jammer.

Noten

1. Zoals blijkt uit Koen Koch, 'De nieuwe marxistische staatstheorie: (her)ontdekking van de grenzen van een structureel-functionalistisch paradigma', in: *Acta Politica*, 1979, no. 1, blz. 3-70, een indrukwekkende uitzondering.

2. Parkin, Frank, ed., 1974, *The Social Analysis of Class Structure*, London:

Tavistock pp. 1-18.

3. Vgl. Collins, Randall, 1975, *Conflict Sociology*, New York: Academic Press.

4. Parkin, Frank, 1971, *Class Inequality and Political Order*, London: MacGibbon and Kee.

Axel van den Berg

E. O. G. Haitsma Mulier, *Constitutioneel republikanisme en de mythe van Venetië in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam, 1978)

De invloed die historisch-constitutionele mythen in de 16e, 17e en 18e eeuw uitoefenden op het politieke denken van de intelligentia en de staatslieden is een fascinerend onderwerp. De ontwikkelde bovenlaag was immers zeer conservatief en legalistisch ingesteld en ging ervan uit dat het bestaande of gewenste gerechtvaardigd diende te worden met historische en juridische argumenten. Mythevorming, al dan niet bewust, lag dan ook voor de hand. Nu viel in deze eeuwen juist een beslissende omwenteling op politiek gebied voor. De territoriale staten en het vorstelijk gezag consolideerden zich en dreven de kleinere politieke eenheden in het dualistisch of collectief staatsgezag tot een al of niet succesvolle strijd om het bestaan. Deze omwenteling ging met een omvangrijke politieke discussie gepaard, waarbij elk de bestaande of gewenste gemeenschap en instellingen trachtte te schragen met behulp van historische en juridische 'bewijzen'. Een van de daaruit voortvloeiende mythen ter ondersteuning van het republikeinse en beperkt-monarchale standpunt tegen de veld winnende absolutistisch-monarchale theorieën was de mythe van Venetië. Deze bestond uit een historische component (de meer dan duizendjarige onafhankelijkheid van de lagunestad, die vanaf de stichting vrijheid had gekend) en een politiek-constitutionele component (de perfecte staatsinstellingen – de ideale gemengde staatsvorm van monarchie (doge), aristocratie (senaat) en democratie (grote raad) – en de eendracht van de regeerders, die de vrijheid en de stabiliteit in stand hielden). De exacte inhoud van de mythe werd aangepast al naar gelang de historische situatie vereiste. De auteur gaat hierbij uitvoerig in op de ontwikkelingen in Frankrijk ten tijde van de godsdienstoorlogen en vooral op die in Engeland ten tijde van de burgeroorlog. Het leeuwendeel van dit boek, dat in 1978 aan de G.U. te Amsterdam als dissertatie is verdedigd, is dan gewijd aan de ontwikkeling van de mythe van Venetië in de Republiek aan de hand van het werk van met name Althusius, Busius, Graswinckel, de gebroeders De la Court, Spinoza en Valkenier. Er valt te constateren dat de mythe eerst werd ingepast in de pogingen de republikeinse staatsvorm, die men vanaf het begin van de 17e eeuw in toenemende mate accepteerde, te legaliseren. De staatsvorm werd daarbij geïdeëaliseerd als een *constitutio mixta*, waarin het monarchale element (de stadhouder), het aristocratische element (het regentenregiem) en het democratische element (het representatieve karakter van de staatsinstellingen) hun plaats hadden. De schok van Willem II's greep naar de macht in 1650 bracht echter een diepgaande verandering in de politieke theorie teweeg. De gemengde staatsvorm werd verworpen en absolutistisch-republikeinse ideeën met alle nadruk op het aristocratisch of democratisch element deden opgeld. De verheffing van Willem III in 1672 betekende een terugkeer naar de gemengde staatsvorm, maar de kracht van de mythe van Venetië was toen volgens de auteur reeds uitgewerkt.

Het komt mij voor dat de waarde van dit boek in de eerste plaats gezocht moet worden in de heldere, overzichtelijke samenvatting van de bestaande literatuur; zeker daar veel literatuur van Italiaanse huize komt en in Nederland nauwelijks bekendheid geniet, is een dergelijke synthese uiterst nuttig. Nieuwe gezichtspunten van grote betekenis dacht ik niet te kunnen signaleren; de visie van de auteur wijkt slechts ten aanzien van bepaalde details van de gangbare af, waarbij de betekenis van Molino voor het werk van Graswinckel zeker vermelding verdient. Behalve de heldere schrijfstijl en het logisch opgebouwde en ingedeelde betoog valt ten slotte ook de grote nauwkeurigheid die betracht wordt als verdienste te signaleren. Het literatuuronderzoek met betrekking tot Venetië en zijn mythe lijkt uitputtend te zijn.

Naast de zonzijden kent dit boek echter in mijn ogen ook verschillende schaduwzijden. Om te beginnen doet de hele aanpak nogal ouderwets aan. De auteur bespreekt het werk van een beperkt aantal intellectuelen en de invloed die eerdere intellectuelen op hen hebben uitgeoefend en construeert aan de hand van deze Meineckiaanse benadering de ontwikkeling van een idee. Deze aanpak houdt verschillende gevaren in die in dit boek niet zijn omzeild. In de eerste plaats wordt de invloed van ideeën systematisch overschat. Zo meent de auteur dat de Venetiaanse mythe aanleiding gaf tot concrete hervormingsplannen (148), terwijl zij hoogstens als een van de inspiratiebronnen fungeerde; de plannen, waarbij uitbreiding van de heersende groep hoog stond genoteerd, waren trouwens allesbehalve realistisch. In de tweede plaats komt de betekenis van de sociaal-economische en politieke context waarin de behandelde werken ontstonden niet tot haar recht. Het contrast tussen de agressieve politiek die Machiavelli voorstond en de vredelievende staatkunde die de gebroeders De la Court en Spinoza preekten, hing natuurlijk samen met de tegenstelling tussen een door het buitenland bezet Italië en de belangen van een vrije handelsmogendheid (179-180, 240). Het ligt evenzeer voor de hand dat Harrington als lid van de gentry de basis voor politieke stabiliteit in landbezit zocht, de gebroeders De la Court als lakenreders aan het handelskapitaal de voorkeur gaven en Spinoza als economisch ongebondene op dit punt nogal besluiteloos bleef (60, 250 vlg., 241). Spinoza's uitgaan van de stad als politieke eenheid kwam uiteraard voort uit de situatie in de Republiek (248-249), een evidentie die de auteur ten aanzien van de gebroeders De la Court wel signaleert (182). Het komt mij verder uiterst onwaarschijnlijk voor dat de mythe van Venetië bijdroeg tot het principieel republikanisme van Johan en Pieter de la Court, die meegesleurd werden door de reactie op de gebeurtenissen van 1650 (165). In de derde plaats – en zeer nauw met de vorige punten samenhangend – wordt de ervaring die uit boeken wordt opgedaan sterk overschat ten koste van de ervaring die in het dagelijks leven wordt verworven. Het is duidelijk dat de twee bronnen van ervaring niet zijn te scheiden of af te bakenen; men kan echter niet straffeloos een van beide praktisch geheel negeren. Zo schrijft de auteur de statische geschiedopvatting van Graswinckel, Johan en Pieter de la Court en Spinoza toe aan de invloed van opponenten, het natuurrecht en Machiavelli (139, 147, 170, 175, 235-236), terwijl het hier om een algemene geesteshouding gaat die geen verklaring behoeft; niet hun opvatting maar de meer historische benadering van sommige anderen noodt tot het zoeken van een oorzaak. Even merkwaardig is het opwerpen van de vraag in hoeverre Machiavelli Spinoza had doordrongen van het belang van historische ervaring (236); moest de wijsgeer dat van Machiavelli leren als praktisch al zijn tijdgenoten van het belang ervan waren doordrongen? De onbewuste mengeling van oud en

nieuw in het denken van Spinoza, de verbinding van historische ervaring en rationalisme, is trouwens niet specifiek voor hem, maar valt bij veel ontwikkelde tijdgenoten, zoals Johan de Witt, te aanschouwen. Ook Spinoza's visie dat geboorterecht en adel geen recht op leiderschap gaven, lijkt mij niet ontleend aan Machiavelli (241), doch voort te vloeien uit zijn aanknopen bij een vast loopje in de Republiek dat na 1650 als wapen werd gehanteerd om Oranje buiten het staatsbestel te houden; Machiavelli gaf daarbij eenvoudig een steuntje in de rug.

In het boek wordt verder geen enkele poging ondernomen de invloed van de behandelde werken op de ontwikkelde bovenlaag zelfs maar enigermate te schatten; zonder nader onderzoek wordt doodgewoon aangenomen dat deze invloed groot was en de behandelde werken als representatief voor de denkwereld van de bovenlaag beschouwd kunnen worden (283). En dat terwijl het mij aan de hand van het unieke pamflettenmateriaal best mogelijk lijkt een soort collectieve psychologie te bedrijven en de betekenis van de Venetiaanse mythe voor bredere kringen na te gaan. Het leek mij als steekproef aardig de *Deductie van De Witt* en de *Bedenkingen* van zijn Zeeuwse opponent uit 1654 – pamfletten die zich bij uitstek lijken te lenen voor nadere beschouwingen – eens door te lopen. Het resultaat is zeer teleurstellend: de betekenis van van Venetiaanse mythe blijkt praktisch nihil te zijn. Het komt mij voor dat Venetië in de denkwereld van de bovenlaag slechts een zeer bescheiden plaats innam en niet meer betekende dan één voorbeeld uit vele die in de klassieke oudheid, de bijbel en de eigen tijd – allerlei Italiaanse en Zwitserse stadstaten kwamen daarvoor in aanmerking – ter schraging van een al ingenomen standpunt werden gezocht. De auteur doet echter geen enkele poging om zelfs maar bij de door hem behandelde personen de invloed van de Venetiaanse mythe af te wegen tegen de invloed van allerlei andere mythen.

Ik geloof zelfs dat de vrij geringe betekenis die in mijn ogen aan de Venetiaanse mythe in de Republiek toegekend moet worden, te destilleren valt uit de door de auteur zelf verschaft informatie. Want deze dwaalt in de hoofdstukken over de gebroeders De la Court en Spinoza, die 40% van het boek in beslag nemen en een soort kroongetuigen vormen, totaal af van zijn oorspronkelijke thema, de mythe van Venetië, en begeeft zich in langdurige beschouwingen over de ideale staat die dit drietal voor ogen stond en hun inspiratiebronnen in de oudheid, de bijbel en de eigen tijd, en passant moet hierbij opgemerkt worden dat het aspect van de legitimatie van de *bestaande* (en niet gewenste) politiek-constitutionele situatie bij het genoemde drietal alsmede bij Graswinckel onderbelicht blijft. Illustratief voor de geringe betekenis van de Venetiaanse mythe lijken mij ook de redevoeringen van Cats in 1651 (165) en de opinie van Spinoza (249), die steden als Rome, Athene, Venetië en Genua in één adem noemen. De conclusie kan dan ook mijns inziens slechts luiden dat de Venetiaanse mythe in tegenstelling tot wat men zou verwachten nauwelijks een rol speelde. Juist deze verrassende gevolgtrekking, die naar ik de indruk heb ook contrasteert met de invloed die de mythe in het toenmalige Engeland uitoefende, zou een verklaring behoeven.

Een dergelijke conclusie maakt tevens het slot van het boek minder onbevredigend. De auteur laat namelijk de mythe omstreeks 1672 in rook opgaan zonder daarvoor steekhoudende argumenten te kunnen aanvoeren. De historische omstandigheden zouden het voor voor- en tegenstanders van de stadhouder zinloos gemaakt hebben het monarchale element in het staatsbestel na 1672 weer in discussie te brengen, terwijl tegelijk de politieke en economische betekenis van Venetië zo sterk terugliep dat de mythe ook van die kant haar kracht verloor. Beide argumen-

ten lijken mij geen hout te snijden. De verheffing van Willem III zou de mythe eerder nieuw leven moeten inblazen door de terugkeer naar de gemengde staatsvorm – de vergelijking die de auteur maakt met het Engeland van Karel II (279) gaat totaal mank, daar het vorstelijk absolutisme en het stadhouderschap onvergelykbare grootheden zijn –, evenals gebeurtenissen als die van 1702 en 1747. Anderszijds constateert de auteur zelf dat de werkelijkheid weinig vat heeft op een mythe (5) en werden vergelijkingen met andere gemythifiseerde stadstaten die weinig in tel waren rustig getrokken. 'De Serenissima was één van de Republieken in Europa geworden', verzucht de auteur (282), maar deze rol vervulde de stad volgens mij gedurende de gehele 17e eeuw en ook de 18e eeuw in de Republiek. De staving van deze hypothese vereist echter een ander boek.

Enkele losse opmerkingen tot besluit. Ik begrijp niet hoe Venetië in staat was in de 17e eeuw een evenwichtspolitiek in Europa te voeren (8). Eveneens ontgaat mij waarom De Groot een legitimatie voor de regering van de Staten moest creëren (147); dat had Vranck immers al gedaan (4). Verder was de secularisatie in de 17e eeuw lang niet zo ver voortgeschreden als de auteur suggereert (170). En ten slotte heb ik zowel bij de Engelse als Nederlandse politieke theoretici een beschouwing over hun nieuwe benadering van de relatie tussen staat en burgerij, staatsbelang en individueel eigenbelang (in het voetspoor van J. A. W. Gunn en J. C. Boogman) erg gemist.

Het eindoordeel over het onderhavige boek kan na het voorgaande niet onverdeeld gunstig luiden. Het heeft ongetwijfeld allerlei kwaliteiten, maar in mijn ogen eveneens een aantal fundamentele tekortkomingen. Wellicht hebben deze hier, zoals gewoonlijk in een recensie, teveel nadruk gekregen.

G. de Bruin

Paul Johnson, *The Recovery of Freedom*. Basil Blackwell: 1980, £ 8.50

Paul Johnson is a prolific British journalist associated for most of his professional life with the *New Statesman*. This collection of speeches and articles given or published between 1975 and 1979 charts his fairly well known odyssey from Labour party member and 'social democrat', to social democrat, to defender of the 'individual spirit' and scourge of 'collectivism'. This final position leads Johnson to perceive that it is after all the *Conservative Party* that is 'the great – the only – repository of freedom in this country' (p. 124).

Johnson attributes immense significance to this repudiation of his former views, ranging himself with those 'outstanding men' like Thomas More, Churchill, Locke, and Wittgenstein who had 'the open-mindedness and fortitude to modify and follow their convictions' on 'the central religious and constitutional issues of our national life' (p. 2). One need not associate Johnson with this somewhat disparate collection of individuals to see him as an interesting representative of a major intellectual fashion which abjures collective social action because this type initiative is said inevitably to augment the power of the state, characterized by 'its cavernous mouth, its lungs of brass, its implacable appetite and unappeasable stomach, but with no heart, no brain and no soul' (p. 3).

This description is essential to the 'neo-conservative' purpose. For if the growth of the state can be considered either relatively autonomous or the consequence of

underlying social relationships, then the redeeming potential of the 'free market' can be called into question. In addition, if the state has no scope for autonomous development ('no brain'), then it becomes possible to fix the blame for our current miseries, always an enjoyable activity. In the United States 'neo-conservatives' have been quick to spot intellectuals and their 'adversary culture' as the malignant agent. In Britain, however, this solution is less attractive. Intellectuals are attached even more obviously to the social order. (Johnson finds it surprising that the head of an Oxford college would sign some 'corporate state paper', p. 63. His counterparts in America would expect nothing less.) Besides, in Britain to start naming names is to run the grave risk of attacking the cousin of someone important. What brought Johnson general prominence was his early depiction of a new set of culprits – the British trade union leaders. This group seems more plausibly cast than its American counterpart, and Johnson excoriates them with verve. The articles from the *New Statesman* in which Johnson outlines their sins are by far the liveliest in the collection: 'Smug and self-assured, they have encouraged British industrial workers in habits and attitudes, in rules and procedures, in illusions and fantasies, which have turned the British working class into the coolies of the Western World, and Britain into a stinking, bankrupt industrial slum' (p. 22 etc.). Margaret Thatcher and Keith Joseph could consult these articles to good rhetorical effect.

Still, matters are not as simple as they might appear. It is not enough to smite the wicked and return to the night watchman state. Nations also need 'strong leadership', exemplified for Johnson by such worthies as Enoch Powell, Franz-Joseph Strauss, and especially Charles de Gaulle. This need for strong leadership, however, raises problems which Johnson does not explore. To mention only the last individual, did de Gaulle really support the type of free enterprise, did he favor the type of individual spirit, that Johnson holds dear? Is the enemy of your enemy necessarily your friend?

In short, we are dealing with a series of well-written neo-conservative nostrums lightly encumbered by any analytical structure. The consequence is that as Johnson's attention wanders from British politics which he knows well and about which he has much to say that is interesting or amusing, his positions become all too easy to predict. To confine ourselves to some of his pronouncements on foreign affairs, the Shah's regime in Iran is labelled 'liberal' (p. 217), and Kissinger is accused of pursuing policies 'based on appeasement and accommodation' (p. 220). As for the United Nations, it is beginning 'to resemble a gang of thieves' (p. 192). 'Nowadays, no man of sense pays much attention to what the UN does, or does not do, still less to what it says' (p. 200).

Again in conformity to his recently embraced intellectual outlook, Johnson delivers these strictures with the air of a man and cause beleaguered. I cite a few random examples (which I am afraid also show an unfortunate weakness for the borrowed cliché): the 'candles of civilisation are burning low' (p. 209); 'mankind has descended into the age of terror' (p. 191); 'we are travelling down the road to serfdom' (p. 123). Still, he detects rays of hope. In his introduction to this collection, he avers that 'we shall see the 1970s as the decade when the civilised world, not without pain and grief, returned to its senses and began to roll back the collectivist advance' (p. 10). Certainly his own courageous stands before groups like the one organized by *Bank Credit Analyst* in favor of capitalism and against big government and 'ecological panic' have 'aroused a surprising amount of attention' (p. 155). We are informed in the dust jacket that Johnson is now 'Professor of Communica-